

Z czym „rymuje się” *WOLNOŚĆ*?

Koncept *WOLNOŚCI* w polu leksykalnym, w pojęciowej słowosieci i w konceptosferze¹

Autor stawia pytanie o to, w jakiej sieci powiązań funkcjonuje wolność (jako słowo, pojęcie i koncept kulturowy) w polskiej lingwosferze i proponuje trzypoziomowy model opisu tego „usięciowienia”: leksykalny, pojęciowy i ideowy. O ile dwa pierwsze poziomy są poddawane przez system językowy i pojęciowy, o tyle trzeci poziom określony jako „ideowy” jest podatny na intencjonalne traktowanie i może być wykreowany subiektywnie, odpowiednio do przyjętego przez podmiot mówiący systemu norm i wartości i wykazuje znaczną zmienność. Przekładem takiej kreacji jest narracyjne przedstawienie przez Profesora Wojciecha Chlebdę 5-tomowej serii konceptów (DOM, PRACA, EUROPA, WOLNOŚĆ, HONOR) jako spójnej całości tworzącej swego rodzaju konceptosferę.

Słowa kluczowe: *wolność w polu leksykalno-semantycznym, słowosieć, konceptosfera wolności, reprodukcja a kreacja*

Wolność jest zaliczana do polskich „słów kluczy” (Wierzbicka), słów „sztandarowych” (Pisarek), „symboli kolektywnych” (Fleischer), jest więc czymś więcej niż tylko zwykłym słowem wyposażonym w znaczenie, czymś więcej niż pojęciem odnoszącym się do relacji społecznych. Jest konceptem kulturowym, czyli słowem-pojęciem o bogatych konotacjach poznawczych i emocjonalnych². Uchwycenie pełnego sensu tego rodzaju – niezwykle złożonego, wieloaspektowego – konceptu wymaga wyjścia poza wąskie ramy językowo-strukturalne i nawet poza ramy analizy pojęciowej, wymaga odniesienia do tła światopoglądowego, do historii myśli i do świata idei, więc uwzględnienia rozległego kontekstu historycznego, społecznego i kulturowego. W tym szkicu – przeznaczonym do książki jubileuszowej Profesora Wojciecha Chlebdy – proponuję rozważenie, z czym „rymuje się” wolność, to znaczy, w jakiej sieci wzajemnych powiązań funkcjonuje, w jakiej może i powinna

¹ Tekst stanowi poprawioną wersję referatu wygłoszonego na konferencji „Jedność w różnorodności. Wokół słowiańskiej aksjofery. Eurojos XIV” (11–13 września 2018 roku, Nałęczów). Ukazał się drukiem w tomie *Język i pamięć. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Wojciechowi Chlebdzie z okazji 70. urodzin*, red. W. Mokijenko, T. Tarsa, Opole 2020, s. 105–115.

² Przyjmuję tu rozumienie terminu *koncept kulturowy* takie, jak w referacie *Język w kontekście kultury*, wygłoszonym w sierpniu 2018 na XVI Międzynarodowym Kongresie Słowistów w Belgradzie (zob. Bartmiński 2018a). Terminem *koncept kulturowy* zastępuję termin *stereotyp* używany przez lubelski zespół *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL), bo w szerokim obiegu społecznym *stereotyp* jest wiązany z uprzedzeniami i ma wartościowanie negatywne, wbrew jego neutralnemu rozumieniu na gruncie lingwistyki kognitywnej (Hilary Putnam).

być rozpatrywana? Rozważymy trzy rodzaje tych powiązań: leksykalnych, pojęciowych i ideowych. Profesor Wojciech Chlebda, jako aktywny uczestnik konwersatorium EUROJOS wniósł do badań wartości wkład, który w zakończeniu tej wypowiedzi zostanie z uznaniem odnotowany.

„Rymów” do wolności wytrwale poszukiwał Cyprian Kamil Norwid (1821–1883), który zdystansował się od szerzącej się w XIX-wiecznej Europie „religii narodu”, stawiającej wolności narodu na najwyższym piedestale i w centrum koncepcyjnej wolności postawił indywidualnego człowieka. Za najważniejszą uznał wolność osobistą, wewnętrzną wolność jednostki. Przeciwstawił ją zarówno szlacheckiej „złotej wolności”, jak też gminnej bylejakości, pisał:

*Wolność w Polsce będzie inna:
Nie szlachecko-złota,
Ni słomiana wolność gminna
Od płota do płota. [...]
Wolność będzie z dobrej woli,
Jak w pieśni rymowej,
Gdzie i z nutą myśl swawoli,
I nuta gra słowy. [Pieśni społecznej cztery strony, 1849]*

Idźmy tym tropem. Metafora wolności jako „pieśni rymowej” wyzwala ciąg pytań: Na jakich fundamentach wolność się opiera? Jakie wartości rodzi, jakie warunkuje, jakie implikuje? Z jakimi wartościami współgra, „rymuje”, jest stowarzyszona? Badacze twórczości poety te Norwidowskie uwikłania wolności opisują następująco: „Uderza brak podniosłych wypowiedzi idealizujących wolność ojczyzny jako taką. Zamiast tego autor *Niewoli* wielokrotnie poddaje namysłowi pojęcia niepodległości i wolności narodowej [...], wiążąc wolność w jej wymiarze społecznym i narodowym z różnymi aspektami moralnymi [...] oraz z wolnością indywidualną.”³ Łączy wolność z „dobrą wolą”, z miłością, sumieniem, z obowiązkami, także z poezją i sztuką, z prawdą, mądrością i rozumnością: „W zaufaniu do rozumu, umożliwiającego człowiekowi wybór dobra, a tym samym przypisywaniu mu ‘rozumnej wolności’ można dostrzegać sokratejskie i tomistyczne źródła myśli Norwida” – piszą badacze⁴.

³ Korpysz, Puzynina, 1998: II.

⁴ Korpysz, Puzynina, 1998: III.

Postawmy teraz pytanie, na ile poglądy poety są tylko indywidualną własnością tego wybitnego poety, artysty i myśliciela, a na ile są podzielane przez ogół mówiących językiem polskim? Jakie jest miejsce *WOLNOŚCI* w językowym, czyli uspołecznionym (kolektywnie akceptowanym) obrazie świata i szerzej – w polskiej lingwakulturze? Co jest z góry dane przez system językowy i społeczne normy, a co jest autorską kreacją? Poddajmy więc kontroli uwikłania *WOLNOŚCI* na trzech poziomach: leksykalnym, pojęciowym i ideowym, w systemie i jego użyciu, w tekstach i w dyskursie.

(1) Relacje leksykalne *wolności* możemy opisać stosunkowo łatwo, badając ustalone w miarę jednoznacznie powiązania w polu leksykalno-semantycznym (na osi paradygmatycznej), odwołując się do sprawdzonych kategorii i odpowiadającej im terminologii. I tak: leksem *wolność* pozostaje w następujących relacjach:

do hiperonimów (od których zwykle zaczynają się podawane w słownikach definicje *wolności*): *możliwość, stan, prawo*;

do hiponimów (czyli wyróżnionych odmian *wolności*), jak *swoboda* ‘wolność osobista’, *niepodległość / suwerenność* ‘wolność narodowa’;

do synonimów, takich jak *samowola* ‘kierowanie się tylko własną wolą; ignorowanie prawa’; *swawola* ‘figle, zabawa o wesołym charakterze’, *niezależność* i inne⁵;

do antonimów: *niewola* ‘brak możliwości decydowania o sobie, przymus’, *zniewolenie, zależność* i inne⁶;

do endonimów⁷, takich jak: *państwo, naród; osoba, obywatel; poglądy, słowa, wyznanie* i in.; endonimy tworzą zespół najbogatszy, najbardziej otwarty.

⁵ W internetowym słowniku synonimów („Synonim.NET”) lista rzekomych synonimów *wolności* jest bardzo długa: *autarkia, autonomia, autonomiczność, autonomizm, niepodległość, niepodległy byt, niezależność, niezawisłość, samodzielność, samookreślenie, samostanowienie, samowystarczalność, swoboda, usamodzielnienie, nieskrępowanie, suwerenność, dowolność, demokracja, równość, sprawiedliwość społeczna, wolność myśli, wolność wyznania, odrębność, osobność, prywatność, pluralizm, równouprawnienie, prawo*.

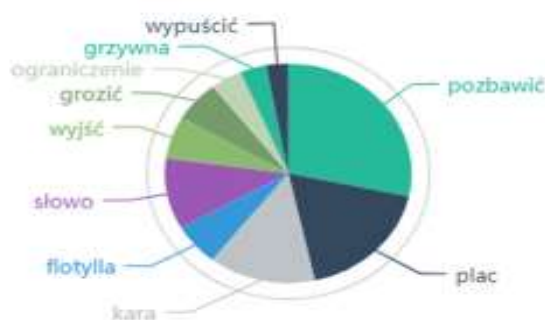
⁶ Wg internetowego słownika synonimów („Synonim.NET”) też: *absolutyzm, dyktatura, komunizm, totalitaryzm; niesamodzielność, zależność; debet, dług, niewola, stosunek, uwięzienie* i in.

⁷ Terminu *endonim* używam za Anną Wierzbicką (1993) w znaczeniu słów semantycznie, choć niekoniecznie morfologicznie derywowanych od nazw podstawowych (np. dla konia endonimami są: *rzeź, siodło, stadnina, kawaleria* itp.).

(2) **Relacje pojęciowe** można opisać na głębszym poziomie, bo są one poniekąd niezależnie od języka⁸. Ekspozentami pojęcia WOLNOŚĆ mogą być różne leksemy w różnych językach (łac. *libertas*, franc. *liberté*, niem. *Freiheit*, ros. *svoboda* itd.), a z kolei w każdym języku pojęcie może mieć kilka synonimicznych ekspozentów (jak ang. *freedom* i *liberty*, ros. *svoboda* i *volja* itd.). Jedną z dróg prowadzących do rekonstrukcji pojęciowej treści słów jest badanie ich łączliwości tekstowej i wyznaczanie pozycji w tzw. słowosieci. Pytanie o miejsce leksemu *wolność* w „słowosieci”, zadane materiałowi zawartemu w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (NKJP), dało wynik daleki od oczekiwanego, zob. wykres poniżej.⁹

Leksem wolność słowosieci wg NKJP

Najczęstsze kolokacje

Wykres pozwala na rangowanie kolokacji według częstości występowania poszczególnych połączeń, jest jednak bardzo ogólny i nie różnicuje połączeń pod względem funkcji

⁸ Jeden z ostatnich autorów piszących na ten temat relacji słów do pojęć, Robert Piłat, uzasadniał pogląd, że „język nie może być traktowany jako jedyne medium ludzkiej pojęciowości, choć na pewno jest medium najważniejszym” (Piłat 2007: 224).

⁹ Skorzystałem z pomocy prof. Marka Łazińskiego, który był uprzejmy sformułować zapytanie, z jakimi leksemami *wolność* wchodzi w połączenia syntagmatyczne i przysłać mi efekt.

składniowych (wolność + grozić = *wolność grozi* np. anarchią czy *wolność jest zagrożona?*), nie mówiąc o wieloznacznościach typu wolność + flotylla, wolność + plac.

Tradycyjnie sięgamy więc do opracowań leksykograficznych. Mamy do dyspozycji słowniki frazeologiczne, które rejestrują tylko najsilniej ustabilizowane połączenia (frazelogizmy i frazemy), ale przede wszystkim najnowsze dzieło polskiej leksykografii, jakim jest dostępny już w Internecie *Wielki słownik języka polskiego*¹⁰. Informuje on, że *wolność* w znaczeniu ‘możliwość decydowania o sobie zgodnie z własnym życzeniem, którego nic nie ogranicza’ funkcjonuje w wielu połączeniach o różnym (zmiennym) stopniu stabilizacji:

- *absolutna, całkowita, nieograniczona, pełna, prawdziwa; wewnętrzna; ludzka wolność; religijna, seksualna, twórcza*
- *wolność człowieka, jednostki*
- *wolność i godność, wolność i niezależność, wolność i odpowiedzialność, wolność i swoboda*
- *wolność panuje; oznacza **coś**; polega na **czymś***
- *dać/dawać, zapewnić/zapewniać, zwrócić/zwracać; tracić, stracić, utracić; odzyskiwać/odzyskać, wybrać/wybierać; cenić, chronić, kochać, szanować; pojmować, rozumieć wolność*

Analiza tych połączeń otwiera drogę do poznania treści pojęciowej, przyporządkowanej do leksemu *wolność*. Treść tę można dalej precyzyjnie scharakteryzować za pomocą Fillmore’owskich ról semantycznych. W materiale językowym mamy poświadczone empirycznie funkcjonowanie WOLNOŚCI w następujących rolach:

- PODMIOTÓW WOLNOŚCI – mamy więc istotne rozróżnienie między wolnością kolektywną (*wolność Polski, wolność ojczyzny, kraju*), społeczną i klasową (*wolność ludu*), w kolejności osobową (*wolność człowieka, jednostki, wolność osobista, indywidualna*);
- SFER (ZAKRESÓW) WOLNOŚCI: *druku, słowa; sumienia, zrzeszania się, zgromadzeń, dyskusji; wolność religijną, wolność religii, wyznania, kultu;*
- GRANIC / OGRANICZEŃ / STOPNIOWANIA WOLNOŚCI: *Całkowita, częściowa, nieograniczona wolność;*

¹⁰ Red. Piotr Żmigrodzki, wersja internetowa; pobrano 26 X 2018.

- WOLNOŚCI JAKO OBIEKTU DZIAŁAŃ I CELU DĄŻEŃ: *wolność się zdobywa, odzyskuje, traci; ceni, docenia; krępować czyjąś wolność; zapewnić komuś wolność; pozbawić kogoś wolności;*
- CECH WOLNOŚCI: *złudna, wieczysta, złota wolność.*

Przedstawione relacje leksykalne i pojęciowe mają tę cechę wspólną, że pozostają w granicach jedynie potencji językowej, tego, co jest dane na mocy samego systemu językowego i społecznej normy, a nie uzusu, tj. rzeczywistej komunikacji językowej, praktyki dyskursywnej. Pytanie o to, jak funkcjonuje leksem i pojęcie na poziomie dyskursu wymaga wprowadzania wyższego poziomu opisu, na którym reguły językowe i pojęciowe są podporządkowane regułom pragmatycznym, rządzącym dyskursem, w tym zwłaszcza intencjom komunikowania i przyjmowanym przez komunikantów nadrzędnym wartościom. Ten poziom nazywam umownie „ideowym”.

(3) Relacje „ideowe” odnoszą słowa i pojęcia do szerszego tła historyczno-kulturowego, do światopoglądu, do społecznych systemów norm i wartości. Wolność w sposób konieczny wchodzi w sferę wyborów aksjologicznych. Otwiera się szerokie pole możliwości. Wolność jest wprowadzana w różne konteksty ideowe. W sposób niezwykle wyrazisty ujawnia się to w szeregowych połączeniach z innymi konceptami, w tzw. kolekcjach. Rekord popularności bije przejęta z haseł Rewolucji Francuskiej 1789 triada *Wolność, równość, braterstwo*, która wyznaczyła kanon ideologii lewicowej, wiążącej w nierozzerwalną całość wolność z demokratyczną zasadą równości i postulatem braterstwa. Francuska triada posłużyła jako matryca do propagowania innych programów politycznych i społecznych, by przykładowo przytoczyć:

Wolność, równość, niepodległość – nazwa konspiracyjnej formy działania PPS na rzecz odzyskania niepodległości w latach wojny 1939–1944).

Wolność, równość, solidarność – hasło robotników strajkujących w Gdańsku 1980; triada ta weszła do *Karty praw podstawowych Unii Europejskiej* 2007.

Wolność, równość, tolerancja – hasło uczestników „marszu równości” w Poznaniu 2005¹¹.

Wolność, równość, siostrzeństwo – używane w dyskursie feministycznym¹².

¹¹ „Gazeta Wyborcza” z 29 XI 2005.

¹² „Trybuna” z 8 III 2005.

Diagnostyczny z punktu widzenia propagowanej ideologii jest w takich połączeniach człon trzeci, wymienny, na który jest kierowana uwaga odbiorcy. Jest on rozpoznawalny jako kontrastowy, często też wobec kanonicznego wzorca polemiczny.¹³

Konteksty ideowe WOLNOŚCI są w tekstach uobecnianie na różny sposób. W *Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej* WOLNOŚĆ jest łączona w szereg (kolekcję) z SOLIDARNOSCIĄ oraz w kolejności z BEZPIECZEŃSTWEM. W nauce Kościoła katolickiego wolność jest wiązana przede wszystkim z ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ¹⁴. W tekstach „wywołanych”, tj. w ankietach studenckich (ASA 1990, 2000 i 2010) respondenci najczęściej wiązali wolność z takimi wartościami, jak DEMOKRACJA i SPRAWIEDLIWOŚĆ. Byli też skłonni wiązać wolność z ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ, też: równością i praworządnością, z tolerancją, szczęściem i bezpieczeństwem, rzadziej kojarzyli wolność z wyborem moralnym pomiędzy dobrem a złem, z sumieniem, z prawdą, godnością, mądrością, miłością i solidarnością.¹⁵ Jak widać zmienna jest zarówno liczba wartości kojarzonych z wolnością, jak również ich „siła związku” w konceptem wolność (dająca o sobie znać w ankietach poprzez liczbę wskazań).

W tomie WOLNOŚĆ (przygotowanym do druku jako 4. tom LASiS) WOLNOŚĆ jest wiązana kolejno:

w antycznej kulturze indyjskiej – ze swobodnym ruchem w przestrzeni, bezpieczeństwem, ładem kosmicznym i dojrzałym człowieczeństwem (Jurewicz 2019);

w antycznej kulturze greckiej – pokojem (w opozycji do wojny), igrzyskami olimpijskimi, sprawiedliwością, równością praw, autonomią państwa i panowaniem nad sobą (Korus 2019);

w kulturze litewskiej – z możliwością samorealizacji, twórczością, odpowiedzialnością, potrzebą szacunku i tolerancji (Smetoniene 2019);

w lingwokulturze czeskiej – z niepodległością narodową, samostanowieniem człowieka, swobodą poruszania się w przestrzeni (Vaňková, Vodrážková 2019);

¹³ We współczesnym dyskursie niemieckim francuska triada ma inne, znamienne rozwinięcia: *Wolność, równość, sprawiedliwość*; *Wolność, równość, ojcostwo*; *Wolność, równość, bezpieczeństwo*, zob. Janoszczyk 2019.

¹⁴ Np. „Wolność czyni człowieka odpowiedzialnym za swoje czyny w takiej mierze, w jakiej są one dobrowolne”. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallotinum 1994, s. 411, pt. 1734.

¹⁵ Więcej o tym w: Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2019: 202–206.

w kulturze ukraińskiej – z prawami obywatelskimi (Pyśmenna 2019);

w kulturze białoruskiej – z suwerennością państwową, prawami obywatelskimi, osobistą swobodą (Rudenko 2019);

w kulturze chorwackiej – z odpowiedzialnością, swobodą poruszania się w przestrzeni, korzystaniem z praw nabytych (Kapetanović, Miloš 2019);

w kulturze niemieckiej – z godnością człowieka, państwem prawa, prawami obywatelskimi, demokracją, sprawiedliwością, odpowiedzialnością, bezpieczeństwem (Janoszczyk 2019);

w kulturze angielskiej – z prawami człowieka, państwem prawa, bezpieczeństwem (Gicala 2019).

Interpretacja tych powiązań, więc ujawnienie podstaw ich wiązania, łączących je głębszych więzi, wymaga uruchomienia bardziej złożonego aparatu pojęciowego odwołującego się do danych tekstowych szeroko rozumianych, tj. do historii narodowej, do stanu myśli filozoficznej, do historii idei, historii literatury, do opracowań z zakresu politologii i socjologii, najogólniej mówiąc do szerokiego narodowego kontekstu społeczno-kulturowego.

Jak trudno zobiektywizować opis relacji między wartościami na tym trzecim, najwyższym poziomie – ideowym, pokażę na dwóch przykładach: relacji WOLNOŚCI z SOLIDARNOŚCIĄ¹⁶ i ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ¹⁷.

WOLNOŚĆ i SOLIDARNOŚĆ są łączone spójnikiem „i”, co sugeruje ich równorzędność, a ponieważ nawet jakąś tożsamość. Związki WOLNOŚCI z SOLIDARNOŚCIĄ były eksponowane w okresie stanu wojennego i negocjacji przy Okrągłym Stole (w roku 1989). Funkcjonowała zbitka pojęciowa „*Nie ma wolności bez Solidarności*” (koniecznie przez duże „S”, dla podkreślenia, że chodziło o związek zawodowy). To skojarzenie zostało utrwalone instytucjonalnie:

Dzień Solidarności i Wolności – to polskie święto państwowe ustanowione na 31 sierpnia przez Sejm RP w dniu 27 lipca 2005;

„*Wolność i Solidarność*” – tytuł rocznika wydawanego przez Europejskie Centrum Solidarności od roku 2009;

¹⁶ Korzystam w tym miejscu z ustaleń w artykule: Bartmiński 2017.

¹⁷ Korzystam w tym miejscu z ustaleń w artykule: Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2015.

Krzyż Wolności i Solidarności – polskie państwowe odznaczenie cywilne, nadawane działaczom opozycji wobec dyktatury komunistycznej w PRL, ustanowione ustawą z dnia 5 sierpnia 2010.

Tymczasem semantyka obu pojęć, a jeszcze bardziej wynikające z nich implikacje, były i są ukierunkowane różnie. Już z porównania definicji widać, że w ścisłym sensie semantycznym niewiele. *Solidarność* wedle definicji słownikowej to ‘poczucie wspólnoty z jakąś osobą, grupą ludzi lub ideą, wzajemne wspieranie się i współdziałanie’¹⁸, także ‘gotowość niesienia pomocy, bycie zdolnym do poświęceń’¹⁹ na korzyść tych, którzy są słabsi, mniej uprzywilejowani. *Wolność* to ‘stan, w którym możemy sami decydować, co chcemy robić, gdyż nie jesteśmy skrepowani zakazami ani nakazami’²⁰.

Wiązanie WOLNOŚCI Z SOLIDARNOŚCIĄ miało uzasadnienie czysto pragmatyczne, wynikało z realiów politycznych w latach 1981–1989), nie miało podstaw semantycznych. Te same – pragmatyczne i ideologiczne – realia spowodowały zerwanie tego związku. Napisał o tym samokrytycznie Marcin Król w roku 2014 w głośnym eseju pt. „*Głupi byliśmy*”: „W latach 80. zaraziliśmy się ideologią neoliberalizmu. [...] Zapanowało złudzenie, że każdy człowiek może żyć osobno, w ramach swojej osobistej wolności. [...] A kwestie solidarności społecznej, biedy na wsi, pegeerów, nierówności... Zabrakło nam wyobraźni.”²¹

Inaczej przedstawia się rzecz z kolekcją WOLNOŚĆ I ODPOWIEDZIALNOŚĆ. Między tymi pojęciami zachodzi głęboki i silny związek semantyczny, który polega na tym, że wolność jest definiensem odpowiedzialności. Odpowiedzialność zakłada bowiem zaistnienie sytuacji, że ktoś obciążany odpowiedzialnością czy ktoś pociągany do odpowiedzialności był wolny, miał możliwość wyboru. Nie ma odpowiedzialności bez możliwości swobodnego działania i decydowania, bez wolności. „W znaczenie jądrowe odpowiedzialności wpisane jest znaczenie powinności (obowiązku), wiedzy i wolności” – podsumowują swoje analizy językoznawcy²².

Trudniejsza do pisania w kategoriach czysto semantycznych i logicznych jest relacja do odpowiedzialności z perspektywy wolności. Owszem, znowu powszechna jest praktyka szeregowego łączenia obu pojęć, np. *Wolność i odpowiedzialność* w tytule książki Tadeusza

¹⁸ *Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki, 2000.

¹⁹ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* pod red. Haliny Zgólkowej, t. 39, 2002.

²⁰ ISJP 2000.

²¹ Marcin Król, *Byliśmy głupi*, „Gazeta Wyborcza” z 8 II 2014.

²² Bartmiński, Grzeszczak 2010: 246; w podobny sposób eksplikuje pojęcie odpowiedzialności Dokurno (1993: 87), wcześniej tak ujmował te relacje Roman Ingarden w rozprawie *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych* (1972).

Gadacza (1991) czy w tytule rozprawy Jerzego Kolarzowskiego²³; podobne połączenie *Wolność i odpowiedzialność* spotykamy w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, gdzie zebrano główne tezy na temat wolności człowieka; w sejmie RP 27 listopada 2013 odbyła się konferencja *Wolność i odpowiedzialność – o prawach człowieka i prawach dziecka*; od niedawna działa prawicowa organizacja polityczna pn. *Wolność i Odpowiedzialność. Organizacja polityczna*²⁴ – ale niewiele z tego wynika, bo jak widzieliśmy tak samo szeregowo łączone są niepowiązane semantycznie kluczowe słowa WOLNOŚĆ I SOLIDARNOŚĆ. Na pytanie, na czym w istocie ten związek polega, możemy odpowiadać tylko odwołując się do intuicji moralnej, sfery przekonań i wartości, do społecznych norm kulturowych, które skłaniają do wiązania wolności z odpowiedzialnością na zasadach powinnościowych. Znajdują one wyraz, przykładowo, w następujących kontekstach:

„Człowiek wolny może robić wszystko, pod warunkiem, że zgadza się ponosić wszelkie konsekwencje swoich czynów. Nikt mu nie ustanawia barier, co najwyżej wyznaczona jest cena. Człowiek wolny może nie zapłacić podatku, zabić innego człowieka, czy wreszcie go publicznie oszkalować. To mu zapewnia właśnie wolność. Natomiast społeczeństwo jako całość ustala granice, po przekroczeniu których ponosi się odpowiedzialność przed tym społeczeństwem. (na portalu Internetowym, pobrano: 15 I 2015).

„Dzisiaj mamy wolność podejmowania decyzji, ale towarzyszy temu brak odpowiedzialności.” (Natalia Sromek, Katarzyna Tracz, *Wolność dziś i jutro*, „Tygodnik Powszechny” nr 25, 22 VI 2014).

„Wolność słowa oznacza [...] wolność wypowiedzania opinii, ale nie oznacza wolności od odpowiedzialności za zagrzewanie do nienawiści.” (Patrycja Bukalska, *Anatomia zbrodni*, „Tygodnik Powszechny” nr 32, 7 VIII 2011).

„Wolność czyni człowieka odpowiedzialnym za swoje czyny w takiej mierze, w jakiej są one dobrowolne.” (Katechizm Kościoła Katolickiego 1992/1994, pt 1734).

Na koniec wróć do sygnalizowanego już wyżej problemu, na ile usieciowienie konceptu jest kreacją indywidualną, na ile wytworem zbiorowej mądrości czy samoświadomości? Inaczej: Czy relacje sieciowe są obiektywnie dane i przez badacza jedynie odkrywane, czy też przez niego stanowione? Skłaniam się do poglądu, że są rekonstruowane na poziomie leksykalnym i pojęciowym, a stanowione za poziomem ideowym. Zgodnie ze wstępną zapowiedzią nawiążę w tym momencie do niezwykle ciekawej wypowiedzi Profesora Wojciecha Chlebdy na temat struktury tematycznej *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*. W opracowanych już pięciu pierwszych tomach LASiS: DOM, EUROPA, PRACA,

²³ W wersji angielskiej: *Freedom and Responsibility. Model Generalization of an Individual's Experiences from the Perspective of 20th Century Psychology* [w:] *Freedom and Responsibility. Sacrum, Culture and Society* Edited by Piotr W. Juhacz & Roman Kozłowski.

²⁴ Zob. <https://www.facebook.com/wio24>.

WOLNOŚĆ i HONOR – koncepty miały być z założenia prezentowane autonomicznie, niezależnie od innych konceptów. Ale Profesor Wojciech Chlebda we wstępie do 2. tomu poświęconego *EUROPIE*²⁵ podkreślił istnienie głębszych więzi między tymi konceptami. Zastanawiając się nad perspektywą „budowania tzw. patriotyzmu europejskiego”²⁶, zwrócił uwagę na „dramatyczną aktualność i namacalną życiowość wybranych do wspólnej analizy pojęć DOMU, WOLNOŚCI, PRACY, HONORU/GODNOŚCI i EUROPY.” Napisał:

„Biblijny niemal w swym wymiarze exodus setek tysięcy ludzi z Syrii, Iraku i innych krajów Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu uświadamia nam, że ta największa od czasu zakończenia drugiej wojny migracja ludności dokonuje się w przestrzeni wyznaczonej właśnie przez tych pięć pojęć. Oto bowiem ludzie opuszczają własny **dom** i wyruszają w nieznaną w poszukiwaniu nowego domu. Wyruszają, bo wygnało ich z domu brutalne zgrabienie ich **wolności** – i na wolność właśnie pod dachem nowego domu liczą. Na wolność i **pracę** – pracę, a nie jałmużnę i nie zasiłek, bo ludzie ci nie chcą być na niczym utrzymaniu, a nie chcą, bo mają swoją **godność**, swój **honor**, nierzadko jawnie przed kamerami europejskich telewizji demonstrowany pełnym wyrzutem pytaniem „Czy my jesteśmy zwierzęta, że nas tak traktujecie?”. To pytanie zaś stawia na nowo w całej jego ostrości kwestię wartości europejskich, czyli samej istoty piątego z pojęć – **Europy**.” (Chlebda 2018: 24).

Jak się zatem okazuje, konceptosfera jest pojęciem elastycznym, może być konstruowana z perspektywy zewnętrznej, przynajmniej w pewnym zakresie i pewnym stopniu. Kluczem jest znalezienie podstawy semantycznej lub pragmatycznej dla ustanowienia więzi między konceptami i wynalezienie narracji uzasadniającej włączenie danego pojęcia w większy kompleks pojęciowy, w konceptosferę, nie tyle odkrywaną, co wynajdywaną. Ta podstawa może mieć charakter zarówno (nie tylko) lingwistyczny, ale także ekstralingwistyczny, sytuacyjny, pragmatyczny. Odwoływać się do racji natury etycznej, aksjologicznej, ideowej, w najlepszym sensie tego terminu.

Bibliografia

- Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, 2019, *WOLNOŚĆ – sztandarowa idea kultury europejskiej*, [w:] LASiS 4: 15–54.
- Jerzy Bartmiński, *Projekt i założenia ogólnego słownika aksjologicznego*, „Język a Kultura” t. II, 1989, s.283–312 / 1991, s. 197–207.
- Jerzy Bartmiński, 2017, *Wolność i solidarność w obrazie świata Polaków*, [w:] *Wolność i solidarność w języku i kulturze*, pod red. Anety i Zenona Liców, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 23–41.
- Jerzy Bartmiński, 2018a, *Język w kontekście kultury, czyli co dziś znaczy metafora „europejski dom”?* Z prac na XVI Kongres Słowistów Belgrad, sierpień 2018 roku, Katowice, Śląsk, ss. 67.

²⁵ *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, Europa, Lublin 2018, s. 24.

²⁶ Zob.: Piotr Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008.

- Jerzy Bartmiński, 2018b, *Czym różni się Leksykon aksjologiczny od słownika językowego i encyklopedii?* [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. 4. Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*. Red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka, Lublin, s. 9–23.
- Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, 2015, *Nie ma (prawdziwej) wolności bez odpowiedzialności. O kontrowersjach wokół pojęcia wolności*. [w:] *ODKRYWANIE SŁOWA – historia i współczesność*, pod red. Urszuli Sokólskiej, Białystok, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 13–38.
- Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, 2019, *WOLNOŚĆ w polskiej lingwokulturze*, [w:] *LASiS-4*: 179–241.
- Wojciech Chlebda, 2018, *EUROPA w trzynastu obrazach*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, pod red. J. Bartmińskiego, t. 2, *EUROPA*, red. W. Chlebda, Lublin–Opole 2018, s. 15–60.
- Agnieszka Gicala, 2019, *FREEDOM w języku angielskim*, [w:] *LASiS 4*: 597–618.
- Jolanta Janoszczuk, 2019, *REIHEIT we współczesnym języku niemieckim*, [w:] *LASiS 4*: 529–572.
- Joanna Jurewicz, 2019, *Pojęcie WOLNOŚCI w najstarszej kulturze indyjskiej*, [w:] *LASiS 4*: 57–87.
- Amir Kapetnović, Irena Miloš, 2019, *Suvremena hrvatska jezična slika SLOBODE*, [w:] *LASiS-4*: 501–527.
- Tomasz Korpysz, Jadwiga Puzynina, *Wolność i niewola w pismach Cypriana Norwida*, Warszawa 1998.
- Kazimierz Korus, 2019, *WOLNOŚĆ w antycznej kulturze greckiej*, [w:] *LASiS-4*: 89–135.
- LASiS – Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* pod red. J. Bartmińskiego. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- T. 1, *DOM*. Red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, Lublin 2015.
- T. 2, *EUROPA*. Red. W. Chlebda, Lublin–Opole 2018.
- T. 3, *PRACA*, Red. J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2017.
- T. 4, *WOLNOŚĆ*, Red. M. Abramowicz, J. Bartmiński, Lublin 2019, Lublin–Warszawa (w druku).
- T. 5, *HONOR*. Red. P. Sotirov, D. Ajdaczyk, Lublin 2016.
- Małgorzata Mazurkiewicz, 1989/1991, *Stan prac nad słownikiem aksjologicznym*, „Język a Kultura” t. 2, 1989, s. 385–397 [przedruk: 1991, s. 257–264].
- Robert Piłat, 2007, *O istocie pojęć*, Warszawa, Wyd. ISiS PAN.
- Julia Pyśmenna – Юлія Письменна, 2019, *Концепт ВОЛЯ в українській лінгвокультурі*, [w:] *LASiS-4*: 393–430.
- Elena Rudenko – Елена Руденко, 2019, *Концепт СВОБОДА по даним белорусского языка*, [w:] *LASiS-4*: 369–392.
- Irena Smetonienė, 2019, *WOLNOŚĆ – jedna z najważniejszych wartości Litwina*, [w:] *LASiS-4*: 137–179.
- Irena Vaňková, Veronika Vodrážková, 2019, *SVOBODA v českém jazykovém obrazu světa*, [w:] *LASiS-4*: 245–304.
- Anna Wierzbicka, 1993, *Nazwy zwierząt*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński R. Tokarski, Lublin, s. 251–267.